

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2019/3, Sayı:35, s.29-51
Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2019/3, Number:35, p. 29-51
Alınış /Receieved: 24.07.2019 Kabul/Accepted: 19.08.2019 Online Yayın/ Online Published: 15.10.2019

KAYNAK GÖSTER: Cansever, N , KİRİŞ, H . (2019). OSMANLI DEVLETİ'NDE SON DÖNEM SİYASAL HAREKETLER, PARTİLEŞME VE İDEOLOJİK ARKA PLAN. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , (35) , 29-51

OSMANLI DEVLETİ'NDE SON DÖNEM SİYASAL HAREKETLER, PARTİLEŞME VE İDEOLOJİK ARKA PLAN*

Niran CANSEVER¹
Hakan Mehmet KİRİŞ²

ÖZET

Türkiye’de, siyasal partilerin kökenini oluşturan, ilk siyasal partiler olarak kabul edilen oluşumlar; yani siyasal nitelikli dernekler, cemiyetler ya da komiteler, Tanzimat’ın ilanından sonra kurulmuştur. I. ve özellikle de II. Meşrutiyet’in ilanından sonra sosyal dağılma ve çözülmeye birlikte hızlı bir cemiyetleşme süreci başlamış ve bugünkü parlamenter düzenlerdeki karşılığıyla, günümüzde anladığımız anlamda ilk siyasal partiler, ilk seçimlerin yapıldığı I. Meşrutiyet’ten sonra hayatımıza girmiştir. O günden günümüze, siyasal partiler, parti içi tartışmaları, bölünmeleri, lider çatışmalarını, siyasal ideolojik tartışmaları bünyesinde barındırmaktadır. Türkiye’de siyasal partilerin doğuşunu, Osmanlı’dan devralınan siyasal geleneğinin oluşum süreçlerinde aramak gerekmektedir. Bu noktadan hareketle çalışmada, Osmanlı Devleti’nin son döneminde ortaya çıkan siyasal gelişmeler incelenmiştir. Bu amaçla, Osmanlı Devleti’nin son döneminde gelişen siyasal nitelikli hareketler, oluşumlar, partileşme süreci ile ideolojilerin gelişim çizgisi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyasi Partiler, Osmanlı Devleti, Meşrutiyet, Siyasal Partilerin Gelişimi, İdeolojiler

* Bu makale Niran Cansever’in, Doç. Dr. Hakan Mehmet Kiriş danışmanlığında devam etmekte olan, OYP-14-DR- 5624 projesi ile desteklenen doktora tezine dayanmaktadır.

¹ Niran Cansever, Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, SBKY, niran_ozalp@hotmail.com, 0000-0002-7067-8779.

² Hakan Mehmet Kiriş, İİBF, SBKY, hakanmkiris@yahoo.com, 0000-0001-9514-117X.

PARTY MOVEMENTS AND IDEOLOGICAL BACKGROUND IN OTTOMAN EMPIRE

ABSTRACT

In Turkey, forming the roots of political parties, formations are considered the first political parties; that is, political associations, societies or committees were established after the declaration of Tanzimat. After the proclamation of the I. and especially II constitutional monarchy, a rapid process of social cohesion started with the social disintegration and dissolution, and the first political parties, in the sense of what we understand today, have entered our lives after the First Constitutional Monarchy. Since then, political parties have internal party discussions, divisions, leader struggles, political ideological debates. The emergence of political parties in Turkey, it is necessary to call in the formation process of the political tradition inherited from the Ottoman Empire. In this study, establishing the Republic of Turkey the political developments that emerged in the last period of the Ottoman Empire, which had inherited many traditions and which was the predecessor of the Ottoman Empire, were examined. For this purpose, political movements, formations, party formation process and the development line of ideologies which were developed in the last period of Ottoman Empire were discussed.

Keywords: *Political Parties, Ottoman Empire, I. Constitutional Monarchy, Development of Political Parties, Ideologies*

1. GİRİŞ

Türk demokrasi tarihinin en çok dikkat çeken konusu seçimler ve dolayısıyla demokrasinin olmazsa olmaz koşulu olan siyasal partilerdir. Türkiye’de parti sisteminin kökenleri, Osmanlı Devleti’nin son döneminde ortaya çıkan siyasal gruplara dayanmaktadır. Cumhuriyet öncesi dönemde partiler, Osmanlı dönemindeki temel siyasal gruplaşmalara bağlı olarak gelişmiştir. Hatta Cumhuriyet dönemine aktarılan siyasal gruplaşmaların, toplumsal ve ideolojik kökenleri Osmanlı dönemindeki temel siyasal gruplaşmaları yansıtmaktadır.

Yücel’e göre (2006), Cumhuriyet öncesi dönemde, siyasal parti kurumunun yerleşmemiş olmasından dolayı, cemiyet, dernek, komite adı altında faaliyet gösteren kuruluşları siyasal parti olarak kabul etmemiz mümkündür. Bu çalışmada, Cumhuriyet öncesi dönem olarak da adlandırılan Osmanlı Devleti’nin son dönemi değerlendirilirken, Tunaya’nın (1995: 2-3), yaklaşımına uygun olarak, günümüz siyasal parti kavramına paralellik gösteren örgütler siyasal parti olarak kabul edilmiş

ve sadece etkin olan ve Cumhuriyet sonrası dönemi de etkilediği düşünülen siyasal partiler üzerinde durulmuştur.

2. SİYASAL HAREKETLER, CEMİYETLER VE PARTİLER

Cumhuriyet dönemine aktarılan siyasal gruplaşmaların temeli, Osmanlı dönemindeki toplumsal ve siyasal çatışmaların ortaya çıkardığı gruplara dayanmaktadır (Küçükömer, 2012; Kongar, 2006). Osmanlı Devleti'nde siyasal partilerin ortaya çıkışı, merkez ve çevre arasındaki çatışma ile yönetici elit içindeki çatışma ve bölünmelerden kaynaklanmaktadır (Sarıbay, 2001: 34; Sayarı, 1978: 40). Bu nedenle, Osmanlı Devleti'nin son döneminde ideolojilerin gelişmesine bağlı olarak siyasal partilerin ortaya çıkışını Osmanlı dönemindeki temel siyasal gruplaşmalara dayandırmak mümkündür. Bu nedenle ideolojilerin ve siyasal partilerin ortaya çıkışını anlamlandırma noktasında Osmanlı Devleti'nde varolan ekonomik, kültürel ve siyasal yapı önem kazanmaktadır.

2.1. Osmanlı Devleti'nde Ekonomik, Kültürel ve Siyasal Yapı

Osmanlı Devleti'nin ekonomik sistemi, patrimonyal toprak rejimine ve bu toprak rejimin dayanağı olan tımar sistemine oturmaktadır. Bu sistemde, toprağın asıl mülkiyeti devlete ait olmakla birlikte, kimin hangi toprağı ne kadar kullanacağı hükümdar tarafından belirlendiğinden (Heper, 1980b: 83; Findley, 2011: 55; Kongar, 2006: 71), memur-asker olarak nitelendirilen tımar sahipleri ya da memur sıfatlı yöneticiler toprağın mülkiyetine sahip olmadıkları gibi sürekli yerleşmeleri de mümkün kılınmamıştır (Tosun, 1999: 66-67). Osmanlı Devleti, büyük toprak mülkiyetine sahip sınıfların hâkim olduğu feodal bir toplum olmadığından (Keyder, 1999: 10, 15), Orta ve Batı Avrupa'daki gibi ekonomik, idari ve siyasi pek çok hakka sahip olan etkin soylu bir aristokrat sınıf gelişmemiştir (İnalçık, 1978: 86; Karpat, 2010: 166, 168). Osmanlı Devleti'nde, mevcut toprak sistemi, toplumsal sınıfların ve sınıf bilincinin gelişmesine izin vermediğinden dolayı, siyasal parti ve ideolojilerin temelini oluşturan farklı siyasal gruplar, Batı'da olduğu gibi sınıf temelli olmaktan ziyade dinsel ve ırksal sembollerden beslenmiştir. Türkiye'de siyasal partiler de bu şartlardan etkilenerek ortaya çıkmış; Osmanlı Devleti'nden devralınan bu geleneksel yapıdan dolayı ülkemizde ideolojiler ve siyasal partiler, sınıflararası sosyal ve ekonomik temelli çatışmalardan daha çok, elitler arasındaki ayrılıkların ürünü olarak

yansımış, Türk siyasal hayatında hâkim bir merkez ve kendi içinde parçalı bir görünüme sahip çevre arasında olan temel bölünme, ekonomik (işlevsel) bölünmeden ziyade kültürel bölünme şeklinde olmuştur (Heper, 2010: 175, 248; Sarıbay, 2001: 81, 82).

Ayrıca, Osmanlı döneminde keskin bir şekilde yöneten-yönetilen ayrımı olmuştur (Zürcher, 2010: 29; Akşin, 2009: 31). Osmanlı yönetiminde etkin üç sınıf varolmuştur; askeri elit olan yeniçeriler, hukuki elit olan Ulema (İlmiye sınıfı) ve padişaha yakın olan yönetici kitlesi (Mardin, 1956: 264). Bu durum, literatürde merkez-çevre kavramı ile açıklanmaktadır. Merkez-çevre kavramını ortaya atan Mardin'e göre (1973), Osmanlı Devleti'nde, merkez ile kastedilen askeri sınıftır. Heper'e göre ise (1980a), merkez, toplumda devletin üstünlüğünü devam ettirmeye çalışan buna uygun şekilde eğitim ve kültür almış kesimlerdir. Yönetim, merkeze yani, ulema, askeriye ve sultan üçlüsüne dayanmaktadır (Karpas, 2010: 165). Merkez ve çevre dikotomisinde, çevrenin en önemli tarihsel kültürü din unsurudur. Özellikle, 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra tepki dinsel bağlamda ortaya çıkmış, merkez ve çevre arasında ve merkezin kendi içindeki bölünme ve muhalefetini oluşturmuştur (Tosun, 1999: 79).

19. yüzyıl ile birlikte Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, müsaderenin kaldırılması, Tanzimat'ın ilanı gibi gelişmelerle askeriye tek başına güç olmaktan çıkmış, kalemiye ve ulema sınıfı muhalefete başlamıştır. Özellikle, temelinde geri kalmışlık ve yetişme duygusu olan Tanzimat ile birlikte, iktidar sahipliği, iktidarın merkezi, yeni elitlerin yetiştirilmesi, yasama faaliyetleri, devletin genişlemesi, siyasal sürecin dönüşümü gibi belli değişiklikler yaşanmıştır (Findley, 2011: 88). 18. ve 19. yüzyıllarda, Avrupa'yı ve Avrupa dillerini çok iyi bildiklerinden dolayı, diplomatik toplantılara katılan önemli görevler üstlenen yeni bir bürokrat sınıfı olan kalemiye sınıfı (Zürcher, 2010: 106), giderek artan bir önem kazanmıştır (Mardin, 1966: 177). Kalemiye sınıfı içindeki bürokratik kesim arasında muhalifler çıkmıştır (Tosun, 1999: 66, 71). Bu şekilde merkez içinde bölünme ve çatışmalar yaşanmaya başlamıştır. 19. yüzyıldaki modernleşme ve bürokratik rasyonelleşme merkez-çevre karşıtlığını gidermemiş, çevrenin temsilcisi eşraf ile merkezin temsilcisi memur-bürokrat arasında yeni çatışma zemini oluşturmuştur (Kalaycıoğlu, 2007: 473).

Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan siyasal çatışma ve gruplarının temelini, Tanzimat öncesi dönem ile Tanzimat döneminde özellikle eğitim alanında yapılan reformlar kapsamında yetiştirilen elitler oluşturmaktadır. *Tanzimat öncesi dönemde*, ülkeyi gerilemeden

kurtarmak ve Osmanlı bürokratik yönetim geleneğini devam ettirmeye yardımcı olmak adına bazı yenilikler yapılması gerektiği düşüncesiyle, bu yenilikleri uygulayabilecek elit bir kadro yetiştirilmiştir. Bu nedenle subay yetiştirmek için Harbiye (1834), yine aynı mantıkla iyi hekimler yetiştirmek için Tıbbiye (1827), nitelikli memur ve yönetici yetiştirmek için Mülkiye (1859) kurulmuş (Berkes, 2014: 184-194; Akşin, 2007: 228; Akşin, 2009: 27), Avrupa'yı iyi tanıyan ve yabancı dil bilen, yetişmiş insan gücüne ihtiyaç olduğundan dolayı 1827 yılında ilk kez bir öğrenci topluluğu eğitim almak için Avrupa'ya gönderilmiştir (Zürcher, 2010: 74; Ahmad, 2014: 30-39). Memurlara o dönemin diplomatik dili olan Fransızca okuma-yazma öğreten, sivil memur yetiştiren okullar ise, ilk olarak 1821 yılında Tercüme Odası'nın kurulmasıyla faaliyet göstermeye başlamıştır (Zürcher, 2010: 75; Turfan, 2013: 149). Demokrasiyi, Batılılaşmanın alt boyutu olarak benimseyen, bu bürokratik seçkinler (Heper, 2010: 133; Kongar, 2006: 131) ile 18. yüzyılın sonları, 19. yüzyılın başlarında, eğitim için yurtdışında gidip gelen kadrolar, Osmanlı Devleti'nin son döneminde etkin olacak siyasi grupları meydana getirmiştir (Yazıcı, 2002: 41). Böylece, 19. yüzyılın birinci yarısından sonra, yavaş yavaş sivil bürokrasi siyasal alana nüfuz etmeye başlamıştır (Heper, 2010: 89). Bürokrasi ülkeyi yöneten sınıf haline gelmiştir (Keyder, 1999: 72, 173; Ahmad, 2012: 44-45). Siyasallaşarak devlet yönetiminde etkin olacak olan bu bürokratik kadro için, Mardin (1957: 277) "yüksek memur tabakası" terimini kullanmaktadır.

Tanzimat dönemi boyunca, basın ve eğitimin etkisiyle bir entelektüel sınıfın gelişimi sağlanmış, böylece rejimi, özellikle de Tanzimat rejiminin uygulanış biçimini eleştiren (Berkes, 2014: 296; Koçak, 2001: 72, 73, 77; Yazıcı, 2002: 15-28, 41, 55) ilk modern muhalefet hareket olan *Yeni Osmanlılar Cemiyeti*, 1865 yılında kurulmuştur (Ahmad, 2014: 38-39). Yeni Osmanlılar, Osmanlı Devleti'nde ideolojilerin yerleşip büyümesinin başlangıcı sayılabilir. Mardin'e göre (2003: 443), Yeni Osmanlılar, Osmanlı Devleti'nin ilk ideologlarıdır. Yeni Osmanlıların düşünce ve eylemleri, bunlardan etkilenen hareketler ile devam eden bir seyir izlemiştir.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin çalışmalarının bir sonucu olan *1876 yılında I. Meşrutiyet'in ilanı* ile birlikte, Osmanlı toplumundaki köklü değişiklikler karşısında, Mithat Paşa ve arkadaşları tarafından hazırlanan 1876 Anayasası, Türkiye'nin modern siyasal sisteminin resmi başlangıcı kabul edilmektedir. Bu süreçte, II. Abdülhamit'in, eğitim alanında ve modern bir politik sistemin kurulması için zorunlu olan sosyoekonomik altyapıyı oluşturmak ve güçlendirmek için attığı adımlar,

Jön Türk döneminin ve Cumhuriyet'in politik atılımlarına önemli ölçüde zemin hazırlamıştır (Karpat, 2007: 11). Osmanlı Devleti'nde asıl kökten değişiklikler ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çalışmalarının sonucu olan 1908 II. Meşrutiyet ya da Meşrutiyetin yeniden etkin hale gelmesi ile olmuştur.

2.2. İdeolojik Arkaplan

Türkiye'de, siyasal nitelikli dernekler Tanzimat'ın ilanından sonra kurulurken, bugünkü parlamenter düzenlerdeki karşılığıyla siyasal partiler, 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra *parti – firka* şeklinde faaliyet göstermeye başlamışlardır (Kışlalı, 2005: 272; Çavdar, 2004: 159). Kurulan siyasal partilerde *İslamcılık, Turancılık* ve *Batıcılık* olmak üzere üç eğilim dikkat çekmektedir (Zürcher, 2010: 193-194). O dönemde, dönem koşullarından dolayı, iktidarda olmak isteyen her siyasal parti İslamcılık ideolojisini benimsemek zorunda kalmıştır. Bu nedenle İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyet rejiminin İslami kurallara yabancı olmadığı, aksine dinin Meşrutiyeti emrettiğini vurgulamıştır (Tunaya, 2015: 377). Bu ideolojiler dönem ve koşullara göre değişmekle birlikte, bütün ideolojilerin temelinde Batıcılık yer almakta (Akçura, 1976: 6; Çetinsaya, 2001: 55, 56); ancak Batıcılığı yorumlama noktasında görüş ayrılıkları ortaya çıkmaktadır. Çıkış noktası II. Mahmut dönemine dayandırılan (Akçura, 1976: 20; Belge, 2009: 40), bütün Osmanlı toplumunu tek çatı altında toplamayı savunan Osmanlıcılık ideolojisi, Balkan savaşlarına kadar, hâkim ideoloji olmuştur (Tunaya, 2015: 376; Somel, 2001: 111). Savaşın sonra Balkan uluslarının tek tek bağımsızlığına kavuşmasıyla birlikte, Rusya'nın Panslavizm politikasından esinlenerek, bütün İslam toplumlarını bir arada yaşamasını savunan Panislamizm ideolojisi benimsenmiştir (Akçura, 1976: 7). 1. Dünya Savaşı'ndan sonra ise, ulus milliyetçiliğin önem kazanmasıyla birlikte, Osmanlıcılık ideolojisinin iflasıyla, asıl Balkan Savaşı'ndan sonra anılmaya başlayan Türkçülük baskın ideoloji olmuştur (Belge, 2009: 40; Kahraman, 2012: 276, 277; Karpat, 2010: 111, 115; Ünüvar, 2001: 132; Yazıcı, 2002: 180). 1904 yılında, İttihat ve Terakki yanlısı olan Yusuf Akçura tarafından yazılan, İttihat ve Terakki'nin ideolojisini anlatmak için kullanılan (Ünüvar, 2001: 130), Üç Tarz-ı Siyaset (Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük) eseri, Mısır'da Sultan Abdülhamit'e muhalif olan Türk Gazetesi'nin, 24-34. sayılarında yayınlanmıştır (Akçura, 1976: 6). Türkçülük ideolojisini ve önemini ilk defa anlatan bu eserden sonra, üç fikir akımı II. Meşrutiyet döneminde daha çok tartışılmaya başlamıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra (Karpat, 2007: 15), en son savunulmaya başlanılan ideoloji olmasına

rağmen (Akçura, 1976), genel olarak dönemin baskın ideolojisinin Türkçülük olduğunu söylemek mümkündür (Tunaya, 2015: 377, 379, 380; Turfan, 2013: 167). Türkçülük ideolojisi hem İttihat ve Terakki döneminin hem de Kemalist dönemin en belirleyici düşünsel akımıdır (Ünüvar, 2001: 132). Özellikle, İttihat ve Terakki 1912 yılından sonra Türkçülük çerçevesinde yerli bir burjuvazi yaratmaya çalışmıştır (Kahraman, 2012: 17; Çetinsaya, 2001). Cumhuriyet'in kuruluşu Batıcılık ve Türk milliyetçiliğinin yükselişini, Osmanlılık/İslamcılık ideolojilerinin ise gerileyişini ifade etmektedir (Demirel, 2009: 414).

Türkiye'de ideolojik resmin temelini; Osmanlı Devleti'nin son döneminde Batılaşma ve modernleşme çabalarıyla birlikte ortaya çıkan, ilerencilik-gericilik ve laiklik-din tartışmalarını yansıtan muhalif iki düşünce oluşturmaktadır. Bu dönem boyunca, Batı ve Doğu'nun ideolojik ilkeleri tartışılmış (Tunaya, 2009: 124) ancak sonlanmamıştır. Bu noktada, modernleşme çabalarının ürünü olan reformları destekleyip/desteklememe noktasında siyasal örgütler ve oluşumlar bölünerek siyasal partileri meydana getirmişlerdir. Bu muhalif bölünmeler Osmanlı Devleti'nin son döneminde, yönetim kadrosu ve Osmanlı aydınları arasında olurken, Cumhuriyet'in ilanından sonra, Cumhuriyet'i kuran kadro ve siyasal parti içinden olmuştur. Nitekim Osmanlı Devleti'nde ilk muhalefet yeni yeni oluşmaya başlayan parlamento içinden değil, yönetiminin içinden çıkmıştır (Rustow, 1966: 115).

Zürcher'e göre (2010: 17), 1908-1913 yılları arası "Devleti kurtarmak" sorunu etrafında şekillenen ve çatışan bir takım ideolojiler ve siyasal programlar temelinde İmparatorluğu canlandırma yollarının arandığı, kitlesel siyasal sürecin başladığı (Öz, 1992: 151; Yazıcı, 2002: 139) dönem iken, İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarı ile tek parti yönetiminin hakim olduğu 1913-1918 yılları ise Türk milliyetçiliğinin canlandığı dönemdir. Özellikle 1908-1918 yılları arasında, asıl amaç olan devleti kurtarmak, çeşitli birleştirici ideolojilerin arkasına gizlenmiştir (Keyder, 1999: 85). 1918-1926 yılları ise, Jön Türkler'in birçoğunun bağımsızlık savaşı sonrasında yeniden yönetime geçtikleri, devletin yapısının değişip yeniden tek parti devletinin kurulup toplumu laikleştirmeyi ve modernleştirmeyi amaçlayan, yoğun reformların yapıldığı dönem olmuştur.

Ülkemizdeki temel sosyal bölünme Batı'da olduğu gibi sosyal sınıflar arasında değil (Uzun, 2010: 8) daha çok yöneticilerin temsil ettiği merkez ile yönetilenlerin temsil ettiği çevre arasındadır. Bu şekilde, gelenekçi-liberal cephe, devletçi-seçkinci cepheye tepki olarak doğmuştur (Kongar,

2006: 132). 19. yüzyıl boyunca devletçi-seçkin grubun siyasal mücadelesi nedeni, orta sınıfların ya da köylülerin ekonomik çıkarlarını sağlamak değil, anayasal meşruti yönetimi kurup, kendi siyasal kültürel amaçlarını gerçekleştirmek olmuştur (Karpat, 2010: 116, 171). Bu ikisi arasındaki çatışma tarihsel olarak Osmanlı Dönemi'nde saray ile başlamış, Tanzimat bürokrasisi, asker sivil bürokrasisi, İttihat ve Terakki, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, TBMM Birinci Grup, Halk Fırkası ve Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) ile devam etmiştir (Özbudun, 1979: 41; Koçak, 2012: 189; Kiriş, 2012: 26). Özellikle, İttihat ve Terakki Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti sonrasında ise Halk Fırkası ve Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) arasında öncül ardıl ilişkisinin varlığı burada göze çarpmaktadır. Padişahın elit yetiştirmek için açtığı okullarda yetişen İttihatçılar, 1908 yılından 1950 yılına kadar imparatorluğu ve Cumhuriyeti yönetecek olan sivil ve askeri elitler arasında bir koalisyonu meydana getiren adımları atmış görünmektedirler (Findley, 2011: 191; Lewis, 1998: 454-456).

2.3. Siyasal Partileşme Hareketleri

Osmanlı Devleti içinde ilk çatışma, devlet aygıtının modernleştirme çabalarının ilk ürünü olan Tanzimat Fermanı ile birlikte ortaya çıkmıştır. Tanzimat ile birlikte reformculara karşı, askeriye içindeki geleneksel ve dinsel elit kategorisinde olan yeniçeriler ile ulema (ilmiye) sınıfı birleşmiştir. Bir başka çatışma ise, 1865 yılına doğru, Tanzimat hareketine karşılık Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi gibi, Batı'da eğitim almış, merkezin bürokratik elitleri (Turhan, 2000: 102; ; Yazıcı, 2002; Mardin, 2003: 28-29, 123, 137) olan sivil seçkinler tarafından *Yeni Osmanlılar*³ hareketi ile ortaya çıkmıştır. Osmanlılığı (Osmanlıcılık) birleştirici güç olarak gören (Turfan, 2013: 151) bu Cemiyet'in asıl hedefi kendi programları doğrultusunda devleti kurtarmaktır (Yazıcı, 2002: 89). Siyasal sistemin yapısında değişiklik yapmak isteyen Genç Osmanlılar, mutlak iktidarın meşruti iktidara dönüşmesi için anayasa, meclis, seçimler ve özgürlük istemleriyle ortaya

³ Ali Suavi, gizli cemiyet kurulduğunda isim olarak özellikle "Genç Osmanlı" ya da "Yeni Osmanlı" ismini kullanmıştır (Mardin, 2003: 31). Bazı yazarlar *Yeni Osmanlılar* adını kullanırken, bazıları *Genç Osmanlılar* da demektedir. Ayrıca, Avrupa'da rejim karşıtı reform yanlısı tüm aydınlara, (I. Meşrutiyet için çalışan Yeni Osmanlılar'a ve II. Meşrutiyet için çalışan İttihatçılara) *Jön Türk* denildiği halde (İslamoğlu, 2004: 27), Türkiye'de *Jön Türk* daha çok 1889'dan sonraki dönemde II. Meşrutiyet için çalışanlar için kullanıştır (Akşin, 2009: 46). Ayrıca *Jön Türk* terimi ilk defa Genç Osmanlılar için yabancı basın tarafından kullanılmıştır (Yazıcı, 2002: 138).

çıkışlardır (Turhan, 2000: 96). Batılı anlamda ilk muhalif hareket olan Yeni Osmanlılar, kendilerini basın yoluyla, çıkardıkları gazeteler yoluyla anlatmışlardır (Akşin, 2007: 228; Yazıcı, 2002: 51, 55; Mardin, 2003: 45-49). Yeni Osmanlıların fikirlerinin oluşmasında Türk, İslam ve Batı kültürünün etkisi olmuş bu düşünce üç kültürün sentezi ile ortaya çıkmıştır (Yazıcı, 2002: 130; İslamoğlu, 2004: 41; Mardin, 2003: 95). Bu nedenle Yeni Osmanlılar, geleneksel değerlerin korunduğu bir Batılılaşma ve modernleşmeyi savunmuştur. Birçok tarihçiye ve Kongar'a göre (2006: 132), Yeni Osmanlı hareketi, siyasal parti olarak nitelendirilebilecek bir siyasal örgüt iken, Mardin'e göre (1957: 274), o dönemde partiden bahsetmek mümkün olmadığından, nispeten teşkilatlı bir siyasal fırka demek daha mümkündür. Findley'e göre (2011: 104-105), Yeni Osmanlılar daha çok 19. yüzyıl modernliğini, bunun Osmanlı toplumu açısından sonuçlarını ve Tanzimat'ı eleştirip okur kitlesine yeni bir bakış açısını sunan kültürel bir harektir.

Yeni Osmanlılar'ın etkisi ile 1876 yılında I. Meşrutiyet ve 24 Aralık 1876 tarihli, ilk anayasa olan Kanun-ı Esasi ilan edilmiştir. Anayasa, padişahın mutlak gücünü sınırlandırarak Yeni Osmanlı bürokrasisine koruma sağlarken, aynı zamanda yeni oluşmakta olan orta sınıfların devlet yönetiminin işlevsel bir bürokrasiye dönüştürme istediğini dile getirmektedir. 1876 Anayasası, padişahın merkezi konumu korunurken, karar süreçlerinde katılımcılığa ve uzlaşmacılığa önem vermektedir (Karpat, 2007: 8, 9). Kanun-ı Esasi, Meclis-i Umumi adını taşıyan iki meclisli bir parlamento kurmuştur. Heyet-i Ayan'ın üyeleri ömür boyunca görevde kalmak üzere, padişah tarafından atanmaktadır. Heyet-i Mebusan'ın üyeleri ise, iki dereceli seçimle halk tarafından seçilmektedir (anayasa.tbmm.gov.tr). Bu anayasada, padişah parlamento toplantıya çağırıp dağıtmak, meclislerde görüşülecek yasa önerilerini önceden görüp onaylama yetkilerine sahiptir. Taşradaki İdare Meclis üyeleri ikinci seçmen sayılmış, milletvekillerini bunlar seçmiştir. Söz konusu dönemde seçim talimatı valilerin elinde olduğundan dolayı valiler kendi çevrelerindeki isimleri, milletvekili olarak İstanbul'a göndermişlerdir. Resmi olarak 19 Mart 1877'de açılan ilk Osmanlı parlamentosu bir yıl içinde (14 Şubat 1878) padişah tarafından süresiz tatil edilmiş (Turfan, 2013: 159; Atabay, 2015: 26-27), Kanun-ı Esasi yürürlükten kaldırılmıştır (Yazıcı, 2002: 93). Osmanlı Mebusan Meclisi, ilkinde üç buçuk ay, ikincisinde ise, iki buçuk ay olmak üzere sadece iki oturum toplanabilmiştir (Turhan, 2000: 98; Atabay, 2015: 28-29). Altı aylık bir parlamento hayatı I. Meşrutiyet döneminin karakterini yansıtmaktadır. 19 Mart 1877 yılında toplanan 80'i Müslüman 50'si gayrimüslim temsilciden (Turhan, 2010: 39; Lewis, 1998: 166) oluşan ilk

Osmanlı parlamentosu, o dönemde Avrupa'daki imparatorluklarının parlamentolarından, etnik ve dini yönden daha fazla çeşitliliğe sahip olmuştur (Ortaylı, 2007: 28). Parlamantonun kapatılması ve meşrutiyetin yürürlükten kaldırılmasında biraz da bu çeşitliliğin, Genç Osmanlıların düşündüğü doğrultuda birleşik bir Osmanlılığı teşvik etmek yerine, ayrışmayı hızlandırıcı bir etki doğuruyor görünmesinin rolü olduğu düşünülebilir.

Osmanlı Devleti'nde yönetimde etkili olmak için yarışan çeşitli gruplar var olmakla birlikte, hiçbirinin geniş bir sosyal tabanı veya toplumsal altyapıyla uyuşan bir ideolojisi olmamıştır. I. Meşrutiyet'i hazırlayan aydın kesim, Mithat Paşa ve arkadaşları, herhangi bir siyasal partiye dayanmamakla, halk desteğini harekete geçirebilecek güçte bir ideoloji geliştirememişlerdir (Karpas, 2007: 10). Bu nedenle, padişahın anayasayı lağvetmesi kolaylaşmıştır. Osmanlı Devleti'nde ilk siyasal oluşum 1859 yılında (Fedailer Cemiyeti) kurulmasına rağmen (Yücel, 2006: 3; Atabay, 2015: 19) etkin hiçbir siyasal parti, bir seçim ve temsil geleneği oluşmamıştır (Ortaylı, 2007: 63). Kurumsal reformlar hiçbir zaman toplumsal bir muhalefetin kazanımları sonucu ortaya çıkmamıştır. Keyder'e göre (1999: 271), yukarıdan yapılan reformlar toplumun dinamiği üzerinde boğucu bir etki yaparak mücadele ve katılım geleneğinin yerleşmesini engellemiştir. Nitekim II. Abdülhamid tarafından 1878'de parlamento süresiz tatil edilip Kanun-ı Esasi yürürlükten kaldırıldıktan sonra Osmanlı aydınları arasında örgütlü muhalefet ortadan kalkmıştır. Ancak 1889 yılında, içerisinde Arnavut, Kürt ve Çerkez olan dört askeri tıp öğrencisi (Mekteb-i Tıbbiye) tarafından *İttihat ve Terakki* (İttihad-ı Osmani) Cemiyeti (Zürcher, 2010: 136; Lewis, 1998: 194-195; Ortaylı, Küçükçaya, 2012: 35; Turfan, 2013: 175; Yazıcı, 2002: 138) gizli bir örgüt kurmuştur. 1908 Devrimi ile yönetimde söz sahibi olacak yeni bir muhalefet hareketi böylece doğmuştur (Akşin, 2007: 228). 1890'larda etkinleşmeye başlayan, modern eğitim görmüş bürokrat ve subaylardan oluşan bir topluluk olan, İttihat ve Terakki, devlet ve toplumu pozitivist, gittikçe artan milliyetçi düşüncelerle modernleştirmek, güçlendirmek (Zürcher, 2010: 17) ve Batı örneklerine uygun bir şekilde parlamenter demokrasi rejimi kurmak için (Karpas, 2010: 116) bir araya gelmişlerdir. Jön Türkler üzerindeki en büyük etki Fransız aydınları ve siyasal akımları olmuştur. Modern okullarda aldıkları laik, pozitivist eğitim bu etkileşimi kolaylaştırmıştır (İslamoğlu, 2004: 41). Bu Cemiyet, siyasal parti niteliğine uygun olarak kurulan ilk örgüt olma özelliğine sahiptir (Kışlalı, 2005: 272). Nitekim Cemiyet tüzüğünde, mülkiyet, cinsiyet ayrımı yapmadan bütün toplumun çıkarlarını savunduğunu, adalet, eşitlik, özgürlük ve insan hakları

ilkelerine önem verdiğini, kadın erkek bütün Osmanlı yurttaşlarına açık olduğunu, özellikle amaçlarının meşrutiyet yönetimini geri getirmek olduğunu vurgulamaktadır (Çavdar, 2004: 63; Yazıcı, 2002: 143-144). İdeolojik çıkış noktası, Yeni Osmanlılar hareketi, özellikle de Osmanlı aydını Namık Kemal'in görüşleri olan İttihat ve Terakki Cemiyeti (Akşin, 2007: 228; Aydın, 2001: 117; Yazıcı, 2002: 139-141, 178), yurtdışındaki Jön Türk hareketini de bir merkez altında toplamayı başarmıştır (Örmeci, 2010: 98). Hem Yeni Osmanlılar hem de İttihat ve Terakki, muhalefetin iki kuşağı da devlet görevlilerinden, devlet elitlerinden oluşmaktadır (Findley, 2011: 160; Ahmad, 2012: 45). Ancak, Genç Osmanlılar, Osmanlı devlet bürokrasisi içinde yetişmişken (Mardin, 2003: 137); Jön Türkler, II. Abdülhamit döneminde yüksekokullarda yetişmişlerdir (Yazıcı, 2002: 139).

Osmanlı Devleti'nde sürgün olan Osmanlı aydınları, gruplar halinde bir araya gelmeye başlamıştır. Böylece, anayasacılık hareketleri *Jön Türk* akımı ile hızlanarak şekillenmiş ve yeni çatışmalar ortaya çıkarmıştır (Yazıcı, 2002: 47). Jön Türkler, Avrupa devletlerinin müdahalesinin istenip istenmeyeceği tartışması temelinde bölünmüştür. Jön Türkler, 1902 yılında Paris'te yapılan ilk Osmanlı Liberalleri Kongresi'nde ikiye ayrılmışlardır. Birinci kanat, 1889 yılında Cemiyet'in lideri olan ve giderek daha fazla Osmanlı milliyetçisi olan Ahmet Rıza'nın önderliğinde, sivil aydınların orduyla işbirliğini ve ulusal merkezli bir seçkinler yönetimini savunmuşlardır (Aydın, 2001: 119, 122; Yazıcı, 2002: 144). Prens Sabahattin önderliğinde ikinci kanat ise, değişim ve ilerlemenin gücünü bireyde görerek, serbest girişimi desteklemiş, yabancı ticari girişime hatta siyasal müdahalelere karşı olmamış, bu bağlamda, ekonomik anlamda liberalizmi, âdemi merkezîyetçiliği ve federatif devlet örgütlenmesini savunmuşlardır (Sabahattin, 1908; Sabahattin 1909). 1902 yılında toplanan birinci Jön Türk kongresinden sonra, Prens Sabahattin önce *Osmanlı Hürriyet Perveran Cemiyeti*'ni sonra 1906 yılında *Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti*'ni kurunca bölünme resmîyete dökülmüştür (Tunaya, 1995: 106-107; Zürcher, 2010: 138-139; Yücel, 2006: 5; Karpas, 2010: 100). *Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti* taraftarları, II. Meşrutiyet boyunca *Ahrar*, *Osmanlı Demokrat*, *Ahali* ve en geniş bir muhalefet birleşmesi olan *Hürriyet ve İtilaf Partileri* olarak, programlarında Osmanlıcılık, teşebbüs-i şahsi ve âdem-i merkezîyet doktrinine yer vererek, muhalefette kalmışlardır (Birinci, 1990: 63-64; Nur, 1996: 27-29; Tunaya, 2010: 65; Aykol, 2011: 72). Bu bölünmenin siyasal partiler açısından önemi, II. Meşrutiyet'ten sonra da devam eden ana akımları oluşturmasıdır. Osmanlı Devleti'nin son döneminde ortaya

çıkan bu çatışmalar ana akım siyasal partilerin temelini oluşturacak olan politika ayrımlarının başlangıç noktasıdır. Aslında bütün bu grupların temel amacı, Osmanlı Devleti'nin gerilemesini durdurmak ve ülkeyi yeniden saygıdeğer bir konuma yerleştirmektir. Ancak bunu kendi görüşleri ve politikaları doğrultusunda yapmayı tasarladıklarından giderek birbirlerinden ayrışan ve karşıt hale gelen partileri oluşturmaya başlamışlardır.

Cemiyet'in çalışmaları ve eylemleri sonucunda, *II. Meşrutiyet* ilan edilmiş, Kanun-u Esasi'nin bundan sonra tam olarak uygulanacağı ve otuz yıllık aradan sonra parlamentonun yeniden toplanacağı duyurulmuştur (Zürcher, 2010: 142, 145). Bundan sonra, İttihat ve Terakki Cemiyeti, yönetimde etkili olmaya başlamış ve 1913'te iktidarı ele geçirene kadar Meşrutiyet siyasetini yani, Saray, Bab-ı Ali ve Parlamento arasındaki karşılıklı ilişkileri denetlemiştir. II. Meşrutiyet'in ilk seçimleri, yine bu tarihte padişah tarafından onaylanarak yürürlüğe giren Türkiye'nin ilk seçim kanunu olan İntihab-ı Mebusan Kanun-u Muvakkatı'na göre yapılmıştır (Türe, 2010: 45). O dönemde parlamento, iki aşamalı seçim sistemine göre, yirmi beş yaş ve üzeri, vergi mükellefi, erkek Osmanlı uyrukları, ikinci seçmenleri seçmiş, onlar da parlamentoda kendilerini temsil edecek mebusları seçmişlerdir. 1876 Anayasası Batı örneklerine uygun olarak meşruti monarşi kuramamıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, 1909 yılında Anayasa'da yapılan değişikliklerle iktidarın ağırlık noktasında değişiklik yapılmıştır. Heyet-i Mebusan'ın yetkileri artırılarak, padişahın yetkileri daraltılmıştır. Padişahın meclisi feshetme yetkisi Ayan Meclisi'nin onayına ve üç ay içinde yeni seçim yapılması koşuluna bağlanmış, hükümetin Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu olduğu açıkça belirtilmiştir. Ayrıca, kanun önerisinde bulunabilmek için padişahın izninin alınması zorunluluğu da kaldırılmıştır (Birinci, 1990: 120-121; Turhan, 2000: 102-103). Kanun-i Esasi'de yapılan bu değişikliklerle Osmanlı Devleti Batılı anlamda parlamenter monarşi görünümüne kavuşmuştur. II. Meşrutiyet parlamentosu, her dönemi fesih ile sonuçlanan, dört yasama dönemini kapsamıştır (Tunaya, 1998: 39). 1908, 1912, 1914 ve 1919 yıllarında toplam dört genel seçim 1911 yılında ise bir ara seçim yapılmıştır (Tunaya, 1998: 38; Atabay, 2015: 55-57, Lewis, 2010: 13).

Osmanlı liberallerinin partisi olarak bilinen Prens Sabahattin'in taraftarlarının kurduğu daha sonra kendisinin de katıldığı (Zürcher, 2010: 148) *Osmanlı Ahrar Fırkası* ise, 1908 yılında İstanbul'da kurulup aynı yıl seçimlere katılmış ve sadece bir sandalye kazanmıştır. 1910 tarihinde kapanan, Osmanlı Ahrar Fırkası, İttihat ve Terakki'ye karşı örgütlenen ilk

muhalefet partisidir (Yücel, 2006: 7; Turhan, 2000: 110; Aykol, 2011: 68). 1909 yılında İstanbul'da kurulan, üst düzey ulema mensupları, medrese talebeleri, tarikatlardaki muhafazakârlardan oluşan *İttihat-ı Muhammedi Fırkası* olarak bilinen diğer muhalif bir grup da, dinsel temelli bir muhalefete önderlik etmiştir (Findley, 2011: 195-196; Turfan, 2013: 237).

İttihat ve Terakki, bu olaydan sonra Meşrutiyet rejiminin İslami olduğunu yaymak için İlmîye sınıfını arkasına almıştır. Böylece İlmîye sınıfı siyasallaşarak “millî ve dinî” olma ikiliği, dinden ödün verileceği çekincesini ortaya çıkarmıştır (Tunaya, 2015: 378). Ayrıca, Cemiyetin nispeten laik tutumu, kadın erkek eşitliğini savunması da bu tür muhalif hareketlerin yükselmesine sebep olmuştur (Çavdar, 2004: 115). Ardından, 1909 yılının Nisan ayında İstanbul'da, tarihe 31 Mart Olayı olarak geçen silahlı bir ayaklanma yaşanmıştır. Bu ayaklanmada şeriatın yürürlüğe konmasını, kabinenin azledilmesini (Ahmad, 2014: 56; Akşin, 2009: 202; Turfan, 2013: 243-244) talep eden bir grup kalabalık, meclise yürümüş ve İttihat ve Terakki liderlerinden bazıları öldürülmüştür. Ayaklanmada, daha çok liberal muhalefet, dindar muhafazakârlar ve yeniden düzenleme harekâtında uzaklaştırılanlar rol oynamışlardır. Ayaklanma, Mahmut Şevket Paşa komutasında, Selanik'ten gelen içinde Mustafa Kemal'in de yer aldığı (Zürcher, 2010: 214) *Hareket Ordusu* tarafından bastırılmıştır (Öztuna, 2007: 68).

Literatüre Karşı Devrim olarak da geçen 31 Mart Olayı bastırıldıktan sonra, 1909 ve 1913 yılları arasında, ülkede bir dizi reformlar yapılmış, padişahın yetkileri sınırlandırılmış, böylece ülke meşrutî monarşi haline getirilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, çoğu zaman kabinede yer almasına rağmen 1913 yılına kadar yürütmenin denetimini tam olarak üstlenmemiştir. Bunun en önemli nedeni, İttihat ve Terakki'nin çok uluslu Osmanlı Devleti'ne uygulayabilecek olgunlukta bir ideolojisinin olmaması ve tam anlamıyla bir siyasal parti haline gelememiş olmasıydı. Daha sonra, İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908-1918 döneminde iktidarı elinde tutarken kendine ait bir ideoloji geliştirmiştir. Böylece kendini yavaş yavaş bir cemiyetten günümüz anlamda anladığımız siyasal partiye dönüştürmeye başlamıştır (Karpas, 2007: 12). İttihat ve Terakki, programında Batılılaşma ve Laikleşme ile aynı anlamda saydıkları Milliyetçilik ideolojisini benimsenmiştir (Tunaya, 2010: 42, 76). 1908 yılında siyasal parti olmaya karar veren İttihat ve Terakki Cemiyeti (Zürcher, 2010: 156), ülke çapında dernekler kurarak tabanını genişletmiş, 1913 yılında siyasal parti olduğunu açıklamış ve bu dernekleri parti şubelerine dönüştürmüştür (Karpas, 2007:

12; Sarıbay, 2001: 36; Çavdar, 2004: 159). Ancak yine de çok iyi tanımlanmış bir ideolojisi olmayan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin amacı; çok dinli ve çok uluslu imparatorluğu kurtarıp bir arada yaşamasını sağlamak için reform yapmak olmuştur (Ahmad, 2014: 54).

1911'de meclis içinden ve dışından İttihat ve Terakki'ye karşı olanlar, Hürriyet ve İtilaf Fırkası adı altında ortak bir cephede birleşmişlerdir (Birinci, 1990: 45, 48, 86; Nur, 1996: 19-25; Çavdar, 2004: 138; Somel, 2001: 111; Aykol, 2011: 72). Fırkanın kurucularının çoğu, zaten parlamento üyesi olduğundan meclis içinde hemen muhalefet oluşturmayı başarmışlardır (Lewis, 1998: 220). Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İttihat ve Terakki karşıtı bütün unsurları içinde barındırdığı, siyasal partiler tarihinin en büyük muhalefet hareketidir (Yücel, 2006: 9). Hatta kurulduktan üç hafta sonra 11 Aralık 1911'de yapılan ara seçimlerinde, seçimi İstanbul'da kazanmıştır (Birinci, 1990: 103). Ardından İttihat ve Terakki Partisi'nin tehdit ve sindirme politikalarıyla birlikte yapılan, bu nedenle de tarihe "sopalı seçim" olarak geçen 1912 seçimini ise, İttihat ve Terakki kazanmıştır (Birinci, 1990: 143, 146-147, 149-153; Findley, 2011: 198; Akşin, 2013: 38; Lewis, 1998: 222). Mayıs-Haziran 1912'de, İttihat ve Terakki Fırkasının iktidarını yıkmak, yeni ve serbest seçim yapmak ve anayasaya dayalı meşruiyet yönetimini kurmak amacıyla *Halaskar Zabitan Grubu* kurulmuştur (Lewis, 1998: 222). Seçimlerden birkaç ay sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkası yanlısı, silahlı örgüt olan Halaskar Zabitan Grubu tarafından, İttihat ve Terakki destekli hükümet istifa etmek zorunda kalarak yönetimden uzaklaştırılmıştır (Birinci, 1990: 166-173; Nur, 1996: 63-70; Sarıbay, 2001: 39).

Ocak 1913'de, İttihat ve Terakki Partisi, 1. Balkan Savaşı yenilgisi ve Edirne'nin kaybedilme ihtimalini gerekçe göstererek, Bab-ı Ali'ye baskın düzenleyerek iktidarı yeniden ele geçirmişlerdir (Akşin, 2013: 42-43; Turfan, 2013: 351; Çavdar, 2004: 146, 147; Lewis, 1998: 224). En büyük muhalif hareket olarak görülen, Hürriyet ve İtilaf Fırkası aynı tarihte kapatılmıştır (Birinci, 1990: 99; Nur, 1996: 81). Bu baskın ve hükümet darbesi sonucunda, 1918 yılına kadar ülke yönetimini doğrudan ele geçirmişlerdir. 1912 yılındaki "sopalı seçimler" ve 1913 yılında "Bab-ı Ali Baskını" olarak tarihe geçen olaylardan sonra İttihat ve Terakki, II. Meşrutiyet'in çok partili siyasal yaşamında, iktidarı kesin olarak ele geçirmiştir (Turhan, 2000: 104). İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908, 1912 ve daha sonraki seçimleri kazanması sayesinde Meclis-i Mebusan da denetimi elinde tutmuştur (Tunaya, 1995: 188; Karpat, 2007: 12). Literatürde, 1913-1918 İttihat ve Terakki rejimi, Enver, Cemal ve Talat Paşaların üçlü yönetimi olarak tarif edilmektedir. Lewis'e göre (1998:

224), bu dönem “fili bir askeri diktatörlük” dönemidir. İttihat ve Terakki tutarlı bir parti çizgisi hayata geçirmiş, geniş kapsamlı bir denetim kurmuş, kitle desteğini göstermek için hiyerarşik örgütler oluşturmuş, şubelerini arttırarak aralarında eşgüdüm olmadan mahalli olarak da faaliyet göstermeye başlamış ve yılda bir kez kongre yapmıştır (Findley, 2011: 198-199).

1865 yılında Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nden sonra, Cumhuriyet öncesi dönemde çoğu İttihat ve Terakki Fırkasına muhalif olarak toplam 88 siyasal parti niteliğinde Cemiyet kurulmuştur (Yücel, 2006: 1-21). Bu dönemde kurulan siyasal niteliği olan parti ve derneklerden 25 tanesi ise 1908-1918 yılları arasında II. Meşrutiyet döneminde kurulmuştur (Tunaya, 1995: 774). 1909 yılında siyasal parti kurulması yasal düzenlemeye kavuşarak, Kanun-u Esasi'nin 120. maddesinde değişiklik yapılarak cemiyet kurma özgürlüğü yasal bir zemine kavuşmuştur (Kuzu, 1999: 274; Sarıbay, 2001: 36). Bunun yanında bu dönemde, iki genel seçim (1908, 1912) ile bir ara seçim yapılmış (1911), böylece insanlar partilerarası rekabet, muhalefet, seçim gibi demokrasinin vazgeçilmez unsurlarına aşına olmuşlardır. Yine de, II. Meşrutiyet siyaseti, henüz çevreden etkilenen, çevreden kaynaklanan geniş bir katılım olmayan, merkezde; aydınlar, elitler ve öncüler tarafından cereyan eden bir siyaset olmuştur (Kahraman, 2010: 170). İttihat ve Terakki'nin Meşrutiyet'in koruyucusu olarak oynadığı rol, seçimle belirlenmiş bir iktidar merkezi modelinin çerçevesini çizmiştir (Findley, 2011: 200-201).

Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla Osmanlı'nın savaşı kaybettiği kararlaştırılmıştır (Tunaya, 1995: 75; Karpat, 2010: 119). İttihat ve Terakki Partisi, savaşın kaybedileceği kesinleşince 1918 yılının Kasım ayında, iktidarı bırakarak kendisini kapatma kararı almıştır. Böylece varlığı hukuken son bulmuştur (Akşin, 2009: 469, 470; Karpat, 2007: 19; Atabay, 2015: 59). 1918 (Mondros Mütarekesi) - 1922 (Saltanatın kaldırılması) yılları Mütareke ve Müdafaa-i Hukuk dönemi boyunca 55 tane siyasal niteliği olan parti ve cemiyet kurulmuştur. Özellikle, 1918-1922 yılları arasını kapsayan Mütareke Dönemi'nde kurulan siyasal partilerin tümü parlamento dışından kurulmuştur (Sarıbay, 2001: 40). Bunlardan 23'ü Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti altında birleşmiştir (Tunaya, 1995: 775-776). Ayrıca, Mondros Mütarekesi'nden TBMM'nin Anadolu'da otoritesini sağladığı dönem aralığındaki (1918-1920) yönetim şekline “kongre iktidarları dönemi” adı da verilmektedir (Tanör, 1992: 17).

I. ve II. Meşrutiyet ile yönetsel yapı değişerek anayasallaşmıştır. Yönetim yetkisi ise nihai olarak Padişah ve Hilafete ait olmakla birlikte

Padişah, meclisi sadece danışma organı olarak görmüştür. 1919 yılının sonbaharında yapılan seçimlerden sonra 12 Ocak 1920 tarihinde yeni meclis toplanarak on altı gün sonra Misak-ı Milli'yi kabul etmiştir. Aynı yılın Mart ayında İstanbul işgal edilmiş ve 11 Nisan 1921 tarihinde meclis kapatılmıştır. Bunun üzerine Atatürk, ülkenin bağımsızlığını sağlayabilmek için vilayetlere ordu aracılığıyla tebligat göndermiş ve 23 Nisan 1920 tarihinde Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) açılmıştır (Karpaz, 2010: 122, 123). Cumhuriyet'ten önce ülkede kültürel ve siyasal nitelikte değişimler yaşanırken; Cumhuriyetin ilanından sonra, reformlar büyük çapta genişlemiş ve zorunlu olarak ekonomik ve sosyal alanlara da yayılmıştır (Karpaz, 2010: 80). 20 Ocak 1921 yılında Teşkilat-ı Esasiye Kanunu kabul edilmiştir. Anayasaya göre; egemenlik kayıtsız şartsız milletindir ve halk egemenliğini teyit eden anayasa tüm yetkileri TBMM'nin elinde toplamıştır (Findley, 2011: 224; Lewis, 2010: 14). Anayasa'nın ilanında sonra, mecliste muhafazakârlar (2. Grup) ve yenilikçiler (1. Grup) diye iki grup oluşmuştur (Tunçay, 2012: 38-39; Karpaz, 2010: 125; Findley, 2011: 249). Birinci grup reformu, Kuzey ve doğu illerinden gelen milletvekillerinden oluşan ikinci grup ise muhafazakârlığı ve muhalefeti temsil etmektedir (Öz, 1992: 78, 85).

Meclis'te Cumhuriyet rejime yönelen yenilikçiler ile saltanatın korunmasını isteyen muhafazakârlar arasında gerilim artmış, Mustafa Kemal 1921 yılının Mayıs ayında, o zamana kadar birçok hizbe bölünmüş olan mecliste belirgin bir çoğunluğa sahip olan kendi grubunu (1. grup) örgütlemiş, daha sonra siyasi mücadelelerin aracı haline gelecek olan (Lewis, 1998: 249), gruba *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* adını vermiştir (Zürcher, 2010: 237). Böylece meclis daha disiplinli, güvenilir bir siyasal yapıya dönüştürmüştür. Daha sonra, aynı yılın Aralık ayında, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni Halk Fırkası'na çevirmek istediğini ilan etmiştir (Tunaya, 1995: 580, 582; Zürcher, 2003: 39, 40; Kahraman, 2012: 31; Öz, 1992: 80). Meclis, Anadolu'daki askeri zaferlerden sonra toplanacak olan Lozan Barış Konferansı'ndan önce, 1 Kasım 1922 tarihinde Saltanat kaldırılmıştır (Findley, 2011: 224; Akşin, 2013: 108).

3. SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde, geleneksel yönetsel düzenini kuran, padişahın yönetme hakkının ve bunun normlarını, devlet-toplum ilişkileri, bireylerarası ilişkileri hatta özgürlük ve adalet anlayışını belirleyip ona içerik kazandıran doğal olarak batıdan farklı bir tarihsel akış vardır. Osmanlı Devleti'nde şekillenmeye başlayan ideolojiler,

siyasal partiler, siyasal sistem ve kurumların Cumhuriyet dönemine de yansıyan izler bırakması olağandır. Bu izler, dönemsel koşulların ve siyasal, sosyal, kültürel, ekonomik vb. etkenlerin de rol oynamasıyla değişmiş, gelişmiş, alternatifler oluşturmuş ve mutlaka başlangıç çizgilerinden farklılaşmışlardır. Dolayısıyla genel bir değerlendirme yaparken iki devir arasında mutlak bir ayırım – ayrılık – kopukluk ve kesinti öne sürmek kadar mutlak bir aynılık, devam ve süreklilik öne sürmek de yöntemsel ve mantıksal bakımlardan hatalıdır.

Osmanlı Devleti'nde siyasal modernleşme ve bu yolu izleyen padişahların da dâhil olduğu elitler, o günün koşullarına, kendi dünya görüşü ve doğrularına göre oluşturdukları bir *devleti kurtarma* programlarını uygulamak istemişlerdir. Bu farklı uygulamalar giderek siyasal partileşme sürecine de bir düşünsel, ideolojik altyapı kazandırmaya başlamış görünmektedir. Kurumsal bir muhalif hareket olan Genç Osmanlılar ile başlatılabilecek olan partileşme sürecinde oluşan gelenekler, Türkiye'de iktidar – muhalefet ilişkilerinden ana akım parti ayrımlarına kadar belirli bir etki dalgası oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

- AHMAD, F. (2012). Modern Türkiye'nin Oluşumu, (Çev.) ALOGAN, Y., 10. Baskı, Şubat, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- AHMAD, F. (2014). Bir Kimlik Peşinde, (Çev.) KARADELİ, S. C., 5. Baskı, Mart, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- AKÇURA, Y. (1976). Üç Tarz-ı Siyaset, Türk Tarih Kurum Yayınları, VII. Dizi, S. 73, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- AKŞİN, S. (2007). Yakın Tarihimizi Sorgulamak, 2. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- AKŞİN, S. (2009). Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, 5. Baskı, Ocak, İmge Kitabevi, Ankara.
- AKŞİN, S. (2013). Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980, 12. Baskı, Ağustos, Cem Yayınevi, İstanbul.
- ATABAY, M. (2015). Partiler, Seçimler, İktidarlar ve Müdahalelerle Türk Demokrasi Tarihi, 2. Baskı, Paradigma Akademi, İstanbul.
- AYDIN, S. (2001). "İki İttihat-Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset", s. 117-128, (Ed.) BORA, T. ve GÜLTEKİNGİL, M., Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Cilt 1, Cumhuriyet'e

- Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- AYKOL, H. (2011). Bölüne Bölüne İktidar Olmak, Türkiye'de Sağ Örgütler, Şubat, Phonix Yayınları, Ankara.
- BELGE, M. (2009). "Merkezsiz Siyaset, Siyasetlessiz Merkez", s. 497-518, (Ed.) BORA, T. ve GÜLTEKİNGİL, M., Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Cilt 9, Dönemler ve Zihniyetler, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- BERKES, N. (2014). Türkiye'de Çağdaşlaşma, 20. Baskı, Mart, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- BİRİNCİ, A. (1990). Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Dergah Yayınları, İstanbul.
- ÇAVDAR, T. (2004). Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 1839-1950, 3. Baskı, Mart, İmge Kitabevi, İstanbul.
- ÇETİNSAYA, G. (2001). "Kalemiye'den Mülkiye'ye Tanzimat Zihniyeti", s. 54-71, (Ed.) BORA, T. ve GÜLTEKİNGİL, M., Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Cilt 1, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- DEMİREL, T. (2009). "1946-1980 Döneminde Sol ve Sağ", s. 413-450, (Ed.) BORA, T. ve GÜLTEKİNGİL, M., Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Cilt 9, Dönemler ve Zihniyetler, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- FİNDLEY, C. V. (2011). Modern Türkiye Tarihi 1789-2007, 1. Baskı, Ekim, Timaş Yayınları, İstanbul.
- HEPER, M. (1980a). "Osmanlı Siyasal Hayatında Merkez-Kenar İlişkisi", Toplum ve Bilim, S. 9-10, Bahar, s. 3-35.
- HEPER, M. (1980b). "Center and Periphery in the Ottoman Empire: With Special Reference to the Nineteenth Century", International Political Science Review, Vol. 1, No. 1, pp. 81-105.
- HEPER, M. (2010). Türkiye'de Devlet Geleneği, (Çev.) SOYARIK, M., 3. Baskı, Kasım, Doğu-Batı Yayınları, Ankara.
- İNALCIK, H. (1978). "Impact of the Annales School on Ottoman Studies and New Findings", Review, Vol. 1, No. 3/4, Winter-Spring, pp. 69-96.

- İSLAMOĞLU, A. (2004). II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet: 1908-1913, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul.
- KAHRAMAN, H. B. (2010). Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-I, Kavramlar, Kuramlar, Kurumlar, 2. Baskı, Mart, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- KAHRAMAN, H. B. (2012). Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-II, 1920-1960, 2. Baskı, Ocak, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- KALAYCIOĞLU, E. (2007). “1960 sonrası Türk Politik Hayatına Bir Bakış: Demokrasi Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar”, s. 471-500, (Ed.) KALAYCIOĞLU, E. ve SARIBAY, A. Y., Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme, Alfa Aktüel Yayınları, Ankara.
- KARPAT, K. (2007). Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876-1980, (Çev.) SOĞANCILAR, E., 1. Baskı, Mayıs, İmge Kitabevi, İstanbul.
- KARPAT, K. (2010). Türk Demokrasi Tarihi, 1. Baskı, Nisan, Timaş Yayınları, İstanbul.
- KEYDER, Ç. (1999). Türkiye’de Devlet ve Sınıflar, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KIŞLALI, A. T. (2005). Siyaset Bilimi, 11. Baskı, Kasım, İmge Yayınevi, Ankara.
- KİRİŞ, H. M. (2012). “Türkiye’de Rekabetçi Siyasal Partilerin Dönüşümü: Post-80 Sisteminde Partilerin Yükselişi ve Düşüşü”, Toplum ve Demokrasi, C. 6, S. 13-14, Ocak-Aralık, s. 25-53.
- KOÇAK, C. (2001). “Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet”, s. 72-87, (Ed.) BORA, T. ve GÜLTEKİNGİL, M., Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce Cilt 1, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KOÇAK, C. (2012). Türkiye’de İki Partili Siyasal Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950), İktidar ve Demokratlar, Cilt 2, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KONGAR, E. (2006). 21. Yüzyılda Türkiye, 38. Baskı, Eylül, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KUZU, B. (1999). Türk Anayasa Metinleri ve İlgili Mevzuat, Filiz Kitabevi, İstanbul.

- KÜÇÜKÖMER, İ. (2012). Batılılaşma ve Düzenin Yabancılaşması, 3. Baskı, Mart, Profil Yayıncılık, İstanbul.
- LEWİS, B. (1998). Modern Türkiye'nin Doğuşu, 7. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- LEWİS, B. (2010). Demokrasinin Türkiye Serüveni, 4. Baskı, Ocak, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- MARDİN, Ş. (1956). "Tanzimat ve İlimiye", s. 261-266, (Der.) TÜRKÖNE, M. ve ÖNDER, T., (2011), Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler: 1, 18. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MARDİN, Ş. (1957). "Yeni Osmanlıların Hakiki Hüviyeti", s. 273-284, (Der.) TÜRKÖNE, M. ve ÖNDER, T. (2011). Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler: 1, 18. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MARDİN, Ş. (1966). "Türkiye'de Muhalefet ve Kontrol", s. 175-191, (Der.) TÜRKÖNE, M. ve ÖNDER, T., (2012), Türk Modernleşmesi, Makaleler 4, İletişim Yayınları, 21. Baskı, İstanbul.
- MARDİN, Ş. (1973). "Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", s. 35-77, (Der.) TÜRKÖNE, M. ve ÖNDER, T., (2011), Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler: 1, 18. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MARDİN, Ş. (2003). Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- NUR, R. (1996). Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Nasıl Doğdu? Nasıl Öldü?, Ekim, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- ORTAYLI, İ. (2007). Batılılaşma Yolunda, 4. Baskı, Temmuz, Merkez Kitapları, İstanbul.
- ORTAYLI, İ. ve KÜÇÜKKAYA, İ. (2012). Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı, 1923-2023, 1. Baskı, Ekim, Timaş Yayınları, İstanbul.
- ÖRMECİ, O. (2010). "Jön Türkler ve İttihat ve Terakki", Tarih Okulu, Eylül-Aralık, S. 8, s. 95-109.
- ÖZ, E. (1992). Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945), 1. Baskı, Ocak, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- ÖZBUDUN, E. (1979). Siyasal Partiler, 3. Baskı, Sevinç Matbaası, Ankara.

- ÖZTUNA, Y. (2007). Türk Tarihinde Ordu Faktörü, Eylül, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- RUSTOW, D. A. (1966). "The Development of Parties in Turkey", (Ed.) LAPALOMBARA J. ve WEİNER, M., Political Parties and Political Development, Princeton University Press, America.
- SABAHATTİN, P. (1908-1323). "Teşebbüs-i Şahsi ve Tevsi-i Me'zuniyet Hakkında Bir İzah", (Der.) İZGÖER, A. Z., (1999), Prens Sabahattin Görüşlerim, Kasım, Buruc Yayınları, İstanbul.
- SABAHATTİN, P. (1909-1324). "Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Hakkında İkinci Bir İzah", (Der.) İZGÖER, A. Z., (1999), Prens Sabahattin Görüşlerim, Kasım, Buruc Yayınları, İstanbul.
- SARIBAY, A. Y. (2001). Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler, 1. Baskı, Mart, Alfa Yayınları, İstanbul.
- SAYARI, S. (1978). "The Turkish Party System in Transition", Government and Opposition, Vol. 13, No. 1, pp. 39-57.
- SOMEL, A. S. (2001). "Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913)", s. 88-116, (Ed.), BORA, T. ve GÜLTEKİNGİL, M., Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Cilt 1, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- TANÖR, B. (1992). Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920), Arba Yayınları, İstanbul.
- TOSUN, T. (1999). Türk Parti Sisteminde Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma, 1. Baskı, Ocak, Boyut Kitapları, İstanbul.
- TUNAYA, T. Z. (1995). Türkiye'de Siyasal Partiler: 1859-1952, 2. Baskı, Kasım, Arba Yayınları, İstanbul.
- TUNAYA, T. Z. (1998). Türkiye'de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi, 1908-1919, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- TUNAYA, T. Z. (2009). Türkiye'de Siyasal Gelişmeler 1876-1938, 3. Baskı, Mayıs, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- TUNAYA, T. Z. (2010). Türkiye'nin Siyasal Hayatında Batılılaşma Hareketleri, 2. Baskı, Nisan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

- TUNAYA, T. Z. (2015). Türkiye’de Siyasal Partiler: İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi, Genişletilmiş 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- TURFAN, M. N. (2013). Jön Türklerin Yükselişi: Siyaset, Askerler ve Osmanlı’nın Çöküşü, 1. Baskı, Ekim, Alfa Yayıncılık, İstanbul.
- TURHAN, M. (2000). Siyasal Elitler, 2. Baskı, Ekim, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- TÜRE, İ. (2010). “İttihat ve Terakki Fırkası”, s. 31-56, (Ed.) UZUN, T., İttihat ve Terakki’den Günümüze Siyasal Partiler, Orion Yayınları, Ankara.
- UZUN, T. (2010). İttihat ve Terakki’den Günümüze Siyasal Partiler, Orion Yayınları, Ankara.
- ÜNÜVAR, K. (2001). “İttihatçılıktan Kemalizme İhya’dan İnşa’ya”, s. 129-142, (Ed.) BORA, T. ve GÜLTEKİNGİL, M., Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce Cilt 1, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- YAZICI, N. (2002). Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- YÜCEL, M. S. (2006). Türkiye’nin Siyasal Partileri, 1. Baskı, Şubat, Alfa Yayınevi, İstanbul.
- ZÜRCHER, E. J. (2003). Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925), (Çev.) GÜVEN, G. Ç., 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ZÜRCHER, E. J. (2010). Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, (Çev.) SANER, Y., 25. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1876/1876ilkmetinler/1876-ilkhal-turkce.pdf> (15.08.2018)